

Szerkesztői bevezető

Kötetünk a harmadik az Általános Nyelvészeti Tanulmányok köteteinek sorában, amelyet a szerkesztők kizárólag szemantikai kérdésekkel foglalkozó írásoknak szenteltek. A *szemantika kérdései* címet viselő XVI. kötet (1985, szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Bakos Ferenc, segédszerkesztő: Szabolcsi Anna) az akkori magyarországi szemantikai kutatások módszertani és elméleti változatosságát tükrözi, többek között lexikológiai, szövegsemantikai és információelméleti témájú tanulmányokkal. A kötet négy, „mondatszemantikai” témájú tanulmányt is tartalmaz É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc, Molnár Ilona és Szabolcsi Anna tollából, amelyeket a szerkesztők szerint „erős logikai irányultság” jellemez. A *Tanulmányok a kognitív szemantika köréből* című XXI. kötet (2005, szerkesztette: Kertész András és Pelyvás Péter) kilenc írása a magyar nyelvi adatoknak a kognitív szemantikai „kánonhoz” különböző mértékben igazodó elemzése mellett fontos feladatának tekintette a kognitív szemantika alapkérdéseinek vizsgálatát is.

A jelen kötet tizenhárom tanulmánya a magyar nyelv korábbi írásokból már ismert szemantikai jelenségeinek, vagy a szerzők által első ízben itt bemutatott jelentéstani kontrasztoknak az elemzésére és magyarázatára vállalkozik a formális szemantika nézőpontjából. Utóbbi abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a természetes nyelvi kifejezések jelentése (vagy legalábbis a jelentés meghatározó aspektusai) ugyanolyan explicit, precíz módon jellemezhető, mint a mesterséges, formális (pl. logikai vagy programozási) nyelvek kifejezéseié. Ez többek között lehetővé teszi a versengő elméletek objektív szempontok alapján történő összehasonlítását.

A formális szemantikai elméletek meghatározó jellemzői közé tartozik az igazságfeltételek központi szerepe és a modelleméleti megközelítés. Utóbbi szerint a természetes nyelvi kifejezések jelentése valamilyen *nyelven kívüli* dolog (vagyis a mondatok igazsága ill. hamissága csak valamilyen szituációra alkalmazva határozható meg). Továbbá fontos módszertani alapelvük a kompozicionalitás elve (ami azt jelenti, hogy egy összetett kifejezés jelentését csak a részösszetevők jelentései és a szerkezeti felépítés határozza meg) (Bach 1989; Partee 2016).

Kötetünk tehát szervesen illeszkedik az 1985-ös kötet „erős logikai irányultságú” tanulmányai által is képviselt kutatási irányba, amit az is mutat, hogy az itt leggyakrabban hivatkozott szerzők között megtalálhatók a korábbi kötet négy említett írásának szerzői is. A vizsgált jelenségek sokszínűsége a formális szemantikai megközelítés termékenységét és eredményességét is jelzi.

Amint a fentiekben hangsúlyoztuk, a jelentésrepresentációk formalizálása nem öncélú, célja az egyértelműsítés, a precizitás és az elméletek cáfolhatóságának a biztosítása, de az elméleti javaslatok természetes nyelven is megfogalmazhatók. A kötet tanulmányainak elkészítésekor és szerkesztésekor éppen ezért különös gondot fordítottunk arra, hogy azok a formális reprezentációk értelmezésében kevésbé gyakorlott olvasók számára is követhetőek és élvezhetőek legyenek; a javaslatokat a szerzők minden esetben a technikai apparátus bemutatása után informális módon is részletesen ismertetik.

A kötet tanulmányai változatos jelentéstani problémákat tárgyalnak. Az egyik nagy csoportjuk a lexikai szemantikával foglalkozik. Kornai András a szakterület régi megoldatlan problémájának, a poliszmia és a homonímia elkülönítésének megoldására tesz új javaslatot, amely a számítógépes nyelvészetben központi szerepet játszó szóvektorok politópokra való általánosítására épül. Az igék szemantikai jellemzésével, az igeosztályok bizonyos csoportjainak jellemzésével, vagy a korábban alapvetőnek tekintett megkülönböztetések problémáival foglalkozik négy további írás. Farkas Imola-Ágnes az *egyed* áltárgy tagadott alakját tartalmazó szerkezetek (pl. *egyed se félj*) szintaktikai és szemantikai tulajdonságait ismerteti és magyarázza eseményszemantikai keretben, különös tekintettel a tagadott és a nem tagadott *egyed* áltárggyal kompatibilis igeosztályok közötti különbségekre. A magyar igeövek eseménylexikalizációs tulajdonságait vizsgálja, szintén az eseményszemantika eszköztárát felhasználva, Kardos Éva dolgozata, amely amellet érvel, hogy a magyar mondat igeinek gyökei csak a cselekvés módját vagy az eredményállapotot lexikalizálják, a végpont elérését az igeöktől független összetevő kódolja. Halm Tamás az önkéntelen érzékelést, az önkéntelen megismerést, ill. tudást, valamint a fizikai diszpozíciót kifejező igék összefüggő szemantikai tulajdonságait modellezi; arra a következtetésre jut, hogy a lexikai szemantikai reprezentációjuk része a képességmodalitás. Végül, Abrusán Márta tanulmánya meggyőzően érvel amellet, hogy a faktivitást, legalábbis a magyarban, az igék lexikailag kódolt tulajdonsága helyett olyan következtetési tulajdonságok halmazaként kell értelmezni, amelyeket grammatikai és pragmatikai tényezők is befolyásolnak.

Több írás foglalkozik olyan kifejezésekkel, amelyeknek a jelentését logikai operátorok segítségével szokás modellezni. Alberti Gábor, Farkas Judit, Futó Bettina, Kleiber Judit és Huszics Aliz dolgozata amellet érvel, hogy az *is* fókuszérékeny additív operátor (valamint a hozzá hasonló additív kifejezések, mint a *szintén*, *nemcsak* és *akárcsak*) fókusz tartománya nemcsak mondatrész vagy predikátum/mondat terjedelmű lehet, hanem állhat mondatrészek rendezett n-eseiből is. Az érvelés támaszkodik Varga (2016) karakterdallam-alapú intonációs modelljére, a jelentéseket a szerzők a strukturált jelentések elmélete segítségével modellezik. Csirmaz Anikó és Benjamin Slade számos új megfigyeléssel és elméleti javaslattal járul hozzá annak az eddig nem sok figyelmet kapó kérdésnek a vizsgálatához, hogy mennyiben lehetséges az *is*-t tartalmazó „összetett elemek” (mint amilyen a *mégis*, *úgyis*, *így is*, *igenis*, *nem is*, *ugyanis*, *vagyis* és a *máris*) jelentését az *is* alapjelentéséből és a további alkotóelemek jelentéséből kompozicionálisan előállítani. Donáti Flóra Lili új megközelítést javasol a magyar mondat ige előtti tartományában megfigyelhető, a kvantoros, illetve fókuszpartikulás kifejezésekre vonatkozó szórendi megköötésekkel kapcsolatban; ilyen kifejezések például a *néhány/kevés macska*, vagy a *csak Misi* és a *Misi is*. Javaslata az általánosított kvantorok elméletének alapgondolataira támaszkodik. Maleczki Márta írása három, tipológiailag eltérő nyelv csupasz köznévi argumentumainak elemzése alapján amellet érvel, hogy a határozott, a fajtára referáló és a határozatlan interpretációk egyike sem tekinthető alapjelentésnek, hanem mindhárom a köznevek lexikálisan adott, aluspecifikált jelentésének a nyelvtől és a kontextustól függő pontosítása révén áll elő.

A mondattagadás és a fókusztagadás közötti különbség jellemzésére vállalkozik Balogh Kata tanulmánya, amely szerint az utóbbi jelenség olyan kétszintű modell segítségével ragadható

meg a *Role and Reference Grammar* formalizált változatában, ahol a tagadás a szemantika és az információszerkezet szintjén is működik. Utóbbi esetben a tagadás egy „elutasítás” operátornak felel meg, amely a mondat fókuszszerkezete által meghatározott pragmatikai állítást célozza meg. A tagadás és a lokális hatókörében található diszjunkció értelmezési lehetőségeit, és a prozódianak ezekre gyakorolt hatásait térképezi fel és elemzi Surányi Balázs és Gulás Máté kísérletes nyelvészeti tanulmánya, óvodáskorú gyerekek szemantikai intuícióinak empirikus vizsgálata alapján.

Az információszerkezet, pontosabban a topik összetevők, a beszédaktusok és az igei argumentumszerkezet között létesít kapcsolatot Onea Edgar elmélete, amely közelebb visz a topikválasztás igazságfeltételekre gyakorolt hatásának a megértéséhez is. Végül, Kiss Angelika egy speciális beszédaktust, a *hol* és *mióta* kérdőszavakat tartalmazó kérdő mondatok ún. adverbatív használatát elemzi inkvizitív szemantikai keretben. Javaslatára szerint a szerkezetek egyet nem értést, illetve az egyetértés elhalasztását jelzik a társalgásban.

Szeretnék köszönetet mondani a tanulmányok névtelen lektorainak, valamint Surányi Balázs főszerkesztőnek azért, hogy megjegyzéseikkel, javaslataikkal segítették a szerzők munkáját. Hálásan köszönöm továbbá Siptár Péter technikai szerkesztői és G. Kiss Zoltán tördelői munkáját.

Gyuris Beáta

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont,
Eötvös Loránd Tudományegyetem
gyuris.beata@nytud.hun-ren.hu

Hivatkozások

- Bach, Emmon 1989. *Informal lectures on formal semantics*. Albany, N.Y.: State University of New York Press.
- Partee, Barbara H. 2016. *Formal semantics*. In: Maria Aloni – Paul Dekker (szerk.): *The Cambridge handbook of formal semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–32.
- Varga, László 2016. *The intonation of topic and comment in the Hungarian declarative sentence*. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 5: 46–77.